

# **Szakmai beszámoló a Klebelsberg-ösztöndíj munkaterve alapján elvégzett kutatásokról**

Készítette: Schmidt Szonja Emese

Kutatás címe: Ibrahim Müteferrika életének és munkásságának nyomai két korabeli oszmán könyvgyűjteményben

Kutatás helyszíne: Kayseri, Nevşehir (Törökország)

Kutatás időtartama: 2018. október 1- 2018. december 1.

## **1. A kutatás céljainak rövid bemutatása**

Kutatásom elsődleges helyszíne a Kayseriben található Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi (Raşid Efendi Kéziratos Könyvtár), ahol az Ibrahim Müteferrikával kapcsolatba hozható műveket, továbbá egyéb hungarikákat kutattam. Másodlagos helyszín a Nevşehirben található Damad İbrahim Paşa Kütüphanesi (Damad Ibrahim pasa Könyvtár) volt, itt csak a katalógus beszerzése és az alapján való témába illő kutatási lehetőségek feltérképezése volt a cél. A könyvtári kutatás mellett a tervek között szerepelt az Isztambuli Magyar Intézettel való tudományos együttműködés, előadás, valamint a téma friss szakirodalmának beszerzése, újszerű eredmények összegyűjtése.

## **2. A kutatás megvalósítása**

### **2.1. A könyvtári kutatás mellett végzett tevékenységek**

Utazásomat az ösztöndíj hivatalos megkezdése előtt kezdtem. Szeptember 14-én tartottam előadást török nyelven „Kolozsvár 17. századi protestáns műveltségének nyomai Ibrahim Müteferrika munkásságában” címmel az Isztambuli Magyar Intézetben. Előzetesen egyeztettem Fodor Gáborral, az intézet igazgatójával, aki az előadás szervezésében készségesen segített. Az előadáson részt vett a Rodostói Török-Magyar Baráti Társaság elnöke és tagjai is, akik a Rákóczi-évforduló kapcsán felkértek a jövőben egy hasonló előadás megtartására Rodostóban.

Isztambuli tartózkodásom során az Ibrahim Müteferrikával kapcsolatos friss, elmúlt kb. tíz év szakirodalmának összegyűjtése céljából felkerestem az İSAM-İslam Araştırmaları

Merkezi (Iszlám Kutatások Központja) könyvtárat, amely mester fokozatú kutatók és egyetemi dolgozók számára nyújt hozzáférést a teljes körű török nyelvű társadalomtudományi szakirodalomhoz. A szakirodalommal kapcsolatban a beszámoló egyik későbbi részében térek ki a magyar kutatók számára új forrást, információkat tartalmazó művekre.

Az ösztöndíjas időszak végén, 2018. november 30-án meglátogattam a Yalovában található Ibrahim Müteferrika Papírmúzeumot, ahol az igazgató, Aytekin Vural művészettörténész mutatta be a 2015-ben megnyílt gyűjteményt, melynek része néhány Müteferrika-nyomtatvány, továbbá az egyetemes és oszmán papír történetéről szóló kiállítás tekinthető meg. A találkozó szervezésében és lebonyolításában segítségemre volt a Magyar Intézet igazgatója, Fodor Gábor és munkatársa, Gál Andrea. A múzeum igazgatója kifejezte, hogy fontosnak tartja a folyamatos magyar-török kapcsolattartást, szeretné figyelemmel követni a magyarországi Müteferrika-kutatást és szívesen helyt ad a magyar vonatkozású ismeretek bemutatására is a helyszínen. Jelenleg a Müteferrika által Yalová-ban alapított papírmúzeum helyszínének rekonstrukciója és tevékenységének feltárása zajlik.

## **2.2. A kutatás fő helyszínének bemutatása, a feldolgozás menete és eredményei (Raşid Efendi Könyvtár, Kayseri)**

Kayseribe 2018. október 2-án érkeztem. Köszönettel tartozom Magyarország Kayseri-i tiszteletbeli nagykövetének, Osman Şahbaz-nak és Kayseri nagyváros főpolgármesterének, Mustafa Çeliknek, akik készségesen rendelkezésemre bocsátották Kayseriben tartózkodásom időtartamára az önkormányzat egyik vendéglakását.

Október 3-án felkerestem kutatásom helyszínét, a Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi-t, ahova előzetesen e-mailen keresztül megküldtem a könyvtári kutatási engedélyhez szükséges kérelmet. Miután személyesen is átadtam azt, rögzítették adataimat és a könyvtár egyik munkatársa megmutatta, hogyan tudok dolgozni a kéziratokkal. A könyvtárban található összes kézirat digitalizált változatban a helyszínen, a látogatók számára biztosított egy számítógépen áll rendelkezésre tanulmányozás céljából. Az eredeti művek csak alapos indok esetén tanulmányozhatók, azokat a könyvtár védett helyén őrzik. Török állampolgárok ingyenesen, külföldi kutatók (korlátozott mennyiségben) fájlonként meghatározott összegért kérhetnek digitális másolatokat. A nyomtatott művek nincsenek digitalizálva, kivéve a Müteferrika-nyomtatványokat. A kéziratok sorszámozva vannak a korábban a régi könyvtárosok által kézzel írt katalógus-kötetek szerint. Ezekben a kötetekben szerepel minden egyes műnél a mű címe, szerzőségi adat, évszám (ha ismert), a mű nyelve és

hogy pontosan mely gyűjteményből vagy gyűjtőtől került a könyvtárba. Így munkám során ebben a katalógusban haladva tudtam egyesével kikeresni azokat a műveket, melyek Raşit Efendi, a könyvtár alapítójának saját gyűjteményéből valók. A feltárás a gyűjtemény 925 kéziratos kötetére terjedt ki, ebben vannak oszmánli, perzsa és arab nyelvű művek. Részletesen feltártam az oszmánli nyelvű műveket, az arab és perzsa nyelvű műveknél pedig bibliográfiai adataik alapján tájékozódtam.

Mehmed Râşid Efendi az Oszmán Birodalomban a 18. század végén többszöri alkalommal reiszükütab (a kancellária vezetője) volt, emellett Ibrahim Müteferrika után több évtizeddel az ő fennmaradt nyomdafelszerelését megvásárolva újból megnyitotta az oszmán nyomdát és több művet, többek között latinról oszmán-törökre fordított műveket nyomtatott ki. 1783-tól hosszabb-rövidebb megszakításokkal működő nyomdájában 1794-ig összesen hat mű jelent meg. Témájában is követte elődje, Ibrahim Müteferrika tevékenységét, főként haditechnikai és történeti műveket nyomtatott. Szülővárosában, Kayseriben könyvtárat építtetett, 1796-ban készült el a belváros központi dzsámijához, az Ulu Dzsámihoz hozzáépített könyvtárepület, ahol helyet kapott az általa adományozott 925 kézirat és 18 Müteferrika-nyomtatvány, később pedig a város más gyűjteményei, könyvgyűjtői is a könyvtárnak adományozták régi, értékes kézirataikat. Egyesek szerint Râşid Efendi további könyveket szeretett volna adományozni ide, melyeket ezért el is látott adományozói pecsétjével, de hirtelen bekövetkezett halála miatt ezek Isztambulban maradtak, és jelenleg a Lâleli Könyvtárban találhatók.<sup>1</sup>

### 2.2.1. Ibrahim Müteferrika nyomtatványai

A könyvtárban található „müteferrikák”-ként katalogizált 18 kötet tanulmányozása során megállapítottam, hogy az egyik korábbi könyvtáros által ebbe a kategóriába sorolt nyomtatványok közül nem mindegyik Ibrahim Müteferrika nyomdájában készült: hat nyomtatvány a könyvtár alapítójának, Râşid Efendinek a nyomdájából való, ezt közöltem a könyvtár dolgozóival, akik kijavították a téves megjelölést a katalógusban és a digitalizált állományban. Ezek a nyomtatványok a következők (zárójelben a katalógusban található sorszám):

- 1.(733) *el-Fevâidü's-Şâfiye ala İ'râbi'l-Kâfiye* 1200(1785 )
2. (956) *Târih-i Sâmi ve Şâkir ve Şubhi* 1198 (1784)

---

<sup>1</sup> Karabulut, Ali Rıza. Râşid Efendi Kütüphanesi tarihçesi. 1994. Kayseri

3. (964) *Târih-i İzzî* 1199 (1784)
4. (971/1) *Tercüme-i Risâle-i fenn-i Lâğım* 1208 (1792-93)
5. (971/2) *Tercüme-i Risâle-i fenn-i Lâğım* 1208 (1792-93)
6. (971/3) *Tercüme-i Risâle-i fenn-i Lâğım* 1208 (1792-93)

Ezen nyomtatványok nélkül a könyvtárban található eredeti, Ibrahim Müteferrika nyomdájában készült művek száma tehát 13 (12 kötet), nem pedig a könyvtár honlapján is tévesen található 18 (zárójelben a katalógusban szereplő sorszámot adtam meg):

1. (916/1) *Târih-i Râşid* (Mehmed Râşid, Vak'anüvis) 1153 (1741)  
Terjedelem: 30+277 oldal
2. (916/2) *Târih-i Râşid* II. (Mehmed Râşid, Vak'anüvis) 1153 (1741)  
Terjedelem: 18+194 oldal
3. (916/2) *Târih-i Çelebizâde*. Çelebi-zâde İsmail Asım Efendi. 1153 (1741)  
Terjedelem: 5+158 oldal  
(A *Târih-i Râşid* 2. kötetével egybekötött önálló munka)
4. (919) *Tuhfetü'l Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr* (Kâtib Çelebi (Hacı Halîfe), Mustafa b. Abdullâh) 1142 (1729)  
Terjedelem: 7+97 oldal
5. (924) *Cihannümâ* (Kâtib Çelebi (Hacı Halîfe) Mustafa b. Abdullah) 1145 (1732)  
Terjedelem: 698+40 oldal,
6. (929) *Gülşen-i hülefâ* (Nazmî-zâde Hüseyin Murtaza el-Bağdâdî) 1143  
Terjedelem: [5], 130 oldal
7. (960) *Takvimü't-Tevarih* (Kâtib Çelebi (Hacı Halîfe), Mustafa b. Abdullâh) 1146 (1733)  
Terjedelem: [12], 247 oldal
8. (974/1) *Tarih-i Naimâ* (Mustafa Naîmâ) 1147 (1734)  
Terjedelem: [24], 701 oldal
9. (974/2) *Tarih-i Naimâ* (Mustafa Nâimâ) 1147 (1734)  
Terjedelem: [6], 711 oldal, 29 melléklet, 2 példány
10. (1036/1) *Tercümetü's-Sihâh = Lûgât-ı Vankuli* (Cevheri, Ebû Nasr İsmail b.Hammâd, fordító: Vankûlî, M.b. Mustafa el-Vânî) 1141 (1729)  
Terjedelem: 1141,666+6 oldal
11. (1036/2) *Tercümetü's-Sihâh = Lûgât-ı Vankuli* (Cevheri, Ebû Nasr İsmail b.Hammâd, fordító: Vankûlî, M.b. Mustafa el-Vânî) 1141 (1729)  
Terjedelem: 1141,755+6 s.
12. (1039-1) *Nevvalü'l Füzela = Ferheng-i Şu'ûrî* (Hasan Şu'ûrî)  
Terjedelem: 454 oldal
13. (1039-2) *Nevvalü'l Füzela = Ferhengi Şu'ûrî* (Hasan Şu'ûrî)  
Terjedelem: 451 oldal

A jó állapotú nyomtatványokban Râşid Efendi pecsétjén kívül nem találhatók kéziratos bejegyzések. Mindegyik megtalálható Magyarországon az OSzK-ban és a MTA Keleti Gyűjteményében, azonban a Müteferrika legjelentősebb nyomtatványaként számon tartott *Cihannümâ* („Világmutató”) két magyarországi példánya hiányos, illetve nem színezett. Mivel a Râşid Efendi Könyvtárban található példány teljes, színezett (és ez nagyban növeli

élvezhetőségét, értékét), kinti tartózkodásom során egyeztettem az OSzK Régi Nyomtatványok Tárának munkatársával, Varga Bernadett-tel, aki jelezte, hogy igényt tartanának a mű digitalizált változatára. Beszámolóm mellékletében megtalálható a mű.

### **2.2.3. Kéziratos gyűjtemény**

A kéziratos állományt tehát a korábban kézzel lejegyzett katalógusban (nyomtatásban, digitalizálva is rendelkezésre áll a könyvtárban) haladva tudtam feltárni. A katalógusból az alábbi kritériumok szerint választottam ki a részletesen áttekintendő dokumentumokat:

- Ibrahim Müteferrika halála (1159/1747) előtti időszakban készült,
- oszmán-török nyelvű
- Raşid Efendi, a könyvtár alapítójának gyűjteményéből származik

Ezeknek a kritériumoknak összesen 184 mű felelt meg, az alábbi katalógus-sorszámokkal (a / jel utáni számokkal rendelkező tételek kolligátumok részei):

Râşid Ef. 99/1, Râşid Ef. 99/2, Râşid Ef. 102, Râşid Ef. 114, Râşid Ef. 138/1, Râşid Ef. 138/2, Râşid Ef. 138/3, Râşid Ef. 152, Râşid Ef. 253/2, Râşid Ef. 277, Râşid Ef. 290/1, Râşid Ef. 290/2, Râşid Ef. 311, Râşid Ef. 319, Râşid Ef. 373, Râşid Ef. 376/2, Râşid Ef. 384, Râşid Ef. 388, Râşid Ef. 389, Râşid Ef. 495/1, Râşid Ef. 495/5, Râşid Ef. 506, Râşid Ef. 509/2, Râşid Ef. 511/1, Râşid Ef. 511/2, Râşid Ef. 511/3, Râşid Ef. 511/4, Râşid Ef. 511/5, Râşid Ef. 511/6, Râşid Ef. 511/7, Râşid Ef. 511/8, Râşid Ef. 515, Râşid Ef. 520, Râşid Ef. 527, Râşid Ef. 551, Râşid Ef. 566, Râşid Ef. 570/1, Râşid Ef. 570/2, Râşid Ef. 570/3, Râşid Ef. 570/4, Râşid Ef. 570/5, Râşid Ef. 573, Râşid Ef. 575/1, Râşid Ef. 579/4, Râşid Ef. 583, Râşid Ef. 584, Râşid Ef. 588/1, Râşid Ef. 588/2, Râşid Ef. 588/3, Râşid Ef. 589, Râşid Ef. 595, Râşid Ef. 601, Râşid Ef. 606/5, Râşid Ef. 608, Râşid Ef. 609, Râşid Ef. 615, Râşid Ef. 616/2, Râşid Ef. 620, Râşid Ef. 657, Râşid Ef. 658/11, Râşid Ef. 659/12, Râşid Ef. 704/4, Râşid Ef. 704/5, Râşid Ef. 796, Râşid Ef. 853/1, Râşid Ef. 853/2, Râşid Ef. 883, Râşid Ef. 914, Râşid Ef. 923, Râşid Ef. 930/1, Râşid Ef. 930/2, Râşid Ef. 930/3, Râşid Ef. 930/4, Râşid Ef. 930/5, Râşid Ef. 930/6, Râşid Ef. 930/7, Râşid Ef. 931, Râşid Ef. 932, Râşid Ef. 934, Râşid Ef. 935, Râşid Ef. 938, Râşid Ef. 941, Râşid Ef. 942/1-2, Râşid Ef. 943, Râşid Ef. 944, Râşid Ef. 946, Râşid Ef. 949, Râşid Ef. 955, Râşid Ef. 959, Râşid Ef. 961, Râşid Ef. 962, Râşid Ef. 966, Râşid Ef. 977, Râşid Ef. 979, Râşid Ef. 980/2, Râşid Ef. 981, Râşid Ef. 982, Râşid Ef. 983, Râşid Ef. 985/1, Râşid Ef. 985/2, Râşid Ef. 985/3, Râşid Ef. 985/4, Râşid Ef. 985/5, Râşid Ef. 985/6, Râşid Ef. 985/7, Râşid Ef. 985/8, Râşid Ef. 985/9, Râşid Ef. 1029, Râşid Ef. 1031, Râşid Ef. 1033,

Râşid Ef. 1035, Râşid Ef. 1037, Râşid Ef. 1040, Râşid Ef. 1068, Râşid Ef. 1069, Râşid Ef. 1074, Râşid Ef. 1079, Râşid Ef. 1082, Râşid Ef. 1085, Râşid Ef. 1099, Râşid Ef. 1118, Râşid Ef. 1123, Râşid Ef. 1124/1, Râşid Ef. 1124/2, Râşid Ef. 1132, Râşid Ef. 1158, Râşid Ef. 1204, Râşid Ef. 1238, Râşid Ef. 1241, Râşid Ef. 1243, Râşid Ef. 1257, Râşid Ef. 1258, Râşid Ef. 1259, Râşid Ef. 1262, Râşid Ef. 1265, Râşid Ef. 1268, Râşid Ef. 1269, Râşid Ef. 1270, Râşid Ef. 1272, Râşid Ef. 1273/1, Râşid Ef. 1273/2, Râşid Ef. 1273/3, Râşid Ef. 1273/4, Râşid Ef. 1273/5, Râşid Ef. 1273/6, Râşid Ef. 1273/7, Râşid Ef. 1273/8, Râşid Ef. 1273/9, Râşid Ef. 1273/10, Râşid Ef. 1273/11, Râşid Ef. 1273/12, Râşid Ef. 1273/13, Râşid Ef. 1277, Râşid Ef. 1279, Râşid Ef. 1285, Râşid Ef. 1286, Râşid Ef. 1288, Râşid Ef. 1291, Râşid Ef. 1294, Râşid Ef. 1298, Râşid Ef. 1299/1, Râşid Ef. 1299/2, Râşid Ef. 1299/3, Râşid Ef. 1299/4, Râşid Ef. 1299/5, Râşid Ef. 1299/6, Râşid Ef. 1299, Râşid Ef. 1304, Râşid Ef. 1306, Râşid Ef. 1309, Râşid Ef. 1310, Râşid Ef. 1312, Râşid Ef. 1313, Râşid Ef. Eki 1315, Râşid Ef. 1320, Râşid Ef. 1322, Râşid Ef. 1325/1, Râşid Ef. 1325/2, Râşid Ef. 1325/4, Râşid Ef. 1327, Râşid Ef. Eki 1332/2, Râşid Ef.

A Raşid Efendihez tartozó könyvek beazonosításában segített a kötetekben található pecsét, melynek szövege kisebb eltérésekkel általában a következő: „*Ezt a könyvet Allah segedelmével Câfer Fevzioglu Mehmed Râşid adományozta azzal a feltétellel, hogy az a könyvtárból nem távolítható el. Allah könyörüljön rajta, édesanyján és édesapján. [évszám]*” Ebben az állományban olyan magyar vonatkozású művet nem találtam, mely még nem ismert hazánkban, néhány itthon is ismert történeti munka (*Süleyman-nâme*, *Selim-nâme*) mellett nagyrészt vallásos-izlám teológiai munkák, kisebb részben perzsa, arab szótárak, nyelvtani munkák, természettudományi művek és irodalom teszik ki a gyűjtemény nagy részét. Latin betűs kézirat nem található a gyűjteményben. Ezen a feltárt részen kívül címük, témájuk alapján átfutottam a többi oszmán nyelvű kéziratok mű katalógusadatait is. Így találtam egy öt kéziratot tartalmazó kolligátumot, amely a fent általam megjelölt kritériumoknak nem felel meg (1747 után készült), de magyar vonatkozást tartalmaz. Az alábbiakban felsorolom a gyűjteményes kötetben (Râşid Ef. 1220 *Mecmuâtü'r-Resâil* (Értekezések gyűjteménye)) található műveket, mindegyiknél ismertetve a katalógusadatokat (magyar fordítással).

/1 *Âlât-i hendesiyye fî levâzimü'l harb*

**Râşid Ef. 1220/1.** (szerzőségi adat: Ömer Nâili Paşa), 1202 (1787), 13 folio (1b-13b), sorok: 35, lap: 328x187, íráskép: 235x110 mm. (katonai)

/2 *Nuhbetü'l-makâlât fî fûmûnil harbiyye*

**Râşid Ef. 1220/2.** Nuhbetü'l-makâlât fî fûmûnil harbiyye (szerzőségi adat: Ömer Nailî Paşa), 18 Muharrem 1202 (1787. október 30.)

folio (14b - 41a), sorok: 35, lap: 328x187, íráskép: 235x110 mm.

"Raymondes európai író katonai témákkal foglalkozó művének fordítása"

*/3 Mahiyet-i Fenn-i Harb*

**Râşid Ef. 1220/3.** Mahiyyet-i Fenn-i Harb (szerzőségi adat: Ömer Nailî Paşa) [évszám nélkül]

folio (42b - 82a), sorok: 35, lap: 328x187, íráskép: 235x110 mm.

„A Raymondes által a német király részére 1664-ben német nyelven írott műnek egy szerzetes által fordított és 1718-ban Bécs városában kinyomtatott példányának fordítása”

*/4 Fenni mi'mâr-ı harbiyye*

**Râşid Ef. 1220/4.** Fenni mi'mâr-ı harbiyye (szerzőségi adat: Ömer Nailî Paşa) 18 Muharrem 1202 (1787. október 30.)

folio (84b-113a), sorok: 35, lap: 328x187, íráskép: 235x110 mm.

„Egy német Dzsasparaskut nevű szerzetes által 28 fejezetbe rendezett gyűjteményéből a 22-24. fejezetek fordítása”

*/5 İcmâl-i ahval-ı Avrupa*

**Râşid Ef. 1220/5.** İcmâl-i ahval-ı Avrupa (szerzőségi adat: Ömer Nailî Paşa) 18 Muharrem 1202 (1787. október 30)

folio (114a-122b), sorok: 35, lap: 328x187, íráskép: 235x110 mm.

“Az európai államokról, kormányzati központokról, királyokról és keresztény vallási vezetőkről szól.”

A katalógusban mindegyik tételnél szerzőségi adatként (amelynél esetünkben - mivel fordítás - a fordító vagy a másoló neve szerepelhet) szereplő név, Ömer Nailî Paşa külön fejtörést okoz azon felül, amely adatokat magából a műből ki lehet hámozni.<sup>2</sup> A kolligátumban az egyes művek végén szereplő évszám (1202/1787) alapján mindenesetre vagy a katalógust készítő könyvtáros tévedéséről lehet szó, vagy kisebb valószínűséggel, az 1202-ben (1787-ban) készült mű későbbi másolójaként került feltüntetésre Ömer Nailî Paşa neve, a teljes fordítás elkészülte után pontosabb képet fogok kapni erről.

Az öt mű összefügg egymással, ezért kerültek egy kolligátumba: eredetileg európai szerzők művei (kivéve az 1220/5. tételt), mindegyik Európával, az európai katonai, haditechnikai módszerekkel, politikai berendezkedéssel foglalkozik. A műről már esett szó a török kutatók körében<sup>3</sup>, és egy magyar említése szerepel a szakirodalomban, jelentősége azonban valószínűleg nagyobb annál, mint amit eddig feltételeztek róla.<sup>4</sup> Általában Raymondes Montecuccoli *Commentarii bellici* című művének oszmán-török fordításaként

<sup>2</sup> Ömer Nailî Paşa (1831-1870) a Türkisher Biografischer Index és török források szerint magyar származású renegát, oszmán pasa volt, eredeti neve nem ismert. (İbrahim Alaeddin Gövsa: Türk meşhurları, 1946.).

<sup>3</sup> Adıvar, A. Adnan: *Osmanlı Türklerinde İlim*. Istanbul, 1982. 184.; Berkes, Niyazi. *Türkiye'de çağdaşlaşma*. 1973. 50-51.

<sup>4</sup> Ágoston Gábor Niyazi Berkes alapján még csak egy példányáról tud Párizsban, eszerint pedig azt a következtetést vonja le, hogy nem lehetett nagy népszerűsége a műnek. (Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. *Történelmi Szemle* 37. (1995), 471.)

tartják számon. A könyvtáros által (tévesen) oszmán-török nyelvről átírt személynevek alapján is jól látható azonban, hogy nem csak Montecuccoli, hanem más szerző(k) műveit is tartalmazza a kötet. A török és külföldi kutatók egy része is Ibrahim Müteferrikanak tulajdonítja a Montecuccoli-fordítást. Ennek megállapításához elsősorban a mű teljes körű lefordítása és nyelvi elemzése szükséges, de bizonyítékkal így sem biztos, hogy szolgálhat. Az első, geometriai témájú mű valószínűleg Alain Manesson Mallet francia matematikus, térképész művének fordítása. Ezt az egy tételt leszámítva mindegyik műben bőven találunk magyar vonatkozást, elsősorban az oszmán-magyar hadviselésben a magyar oldalon használt védekezési- és haditechnikai eszközökről, történelmi eseményekről. A 1220/2-3. mű Raymondes Montecuccoli *Commentarii bellici* című műve egy latinra fordított változatának fordítása oszmán-török nyelvre. Az értekezés fordítója jelzi, hogy az alapul szolgáló latin fordítás 1718-ban jelent meg Bécsben. Az 1220/4-es tétel, ahogy a mű előszavából kiderül, a frankfurti Gaspar Schott (a katalógusban *Caşparaşkut*, transzkripciója [Gaşpara Şkhot]) I. Lipót német-római császár részére írt művének (*Cursus mathematicus* 1674.) 22., 23. és 24. fejezetének fordítása, évszám nem található a műben. Címe magyarra fordítva: „A háborúhoz szükséges geometriai eszközök”.

Az értekezésekben szereplő dátumok (1202/1787) idején İbrahim Müteferrika már nem élt, így ha ő is készítette a Montecuccolitól vagy/és Gaspar Schott-tól fordított részeket, akkor a Raşit Efendi Könyvtárban található példányok csakis másolatok lehetnek, tehát nem eredeti, szerzői (fordítói) példánnyal van dolgunk. Râşid Efendi nyomdászati tevékenysége idején készültek, azonban nyomtatásban mégsem jelentek meg, és bár nincs tudomásunk róla, hogy a könyvtáralapító írói/másolói tevékenységet is végzett volna, mégsem zárhatjuk ki az ő szerepét sem a művek létrejöttében. Általában kolligátumokban, néhány törökországi gyűjteményben megtalálhatók ezek a kéziratok, valószínűleg a 19. században az oszmán katonai oktatásban használták őket.

Az 1220/5. (*İcmâl-i ahvâl-i Avrupa*) egy földrajzi-ismeretterjesztő mű. A második oldalon szereplő évszám (1128/1712-13) utalhat a mű készítésének idejére.<sup>5</sup> Valószínűleg nem fordítás, hanem Yirmisekiz Mehmet Çelebi franciaországi oszmán követ írta, aki Müteferrikával is kapcsolatban állt. Az európai társadalmi berendezkedés leírásával kezdődik a mű, kitérve az egyházi titulusok fokozataira, majd a köznép társadalmi osztályaira. Kitér az európai országok és Oroszország leírására, különös részletességgel a Német-Római Császárság, a Habsburg-birodalom tartományainak bemutatására. Magyarországról három

---

<sup>5</sup> A katalógusban ugyanaz a dátum (1787. október 30) szerepel ennél a műnél is, mint a többi tételnél, azonban nem szerepel a műben ilyen dátum.

sorban szól: „Hungária, más néven Magyarország is királyság, ennek [az országnak] is a német császár a királya. Ez az ország kilenc tartományból áll száznégy városa van. Fő lakóhelyei Pozsony és Komárom városok. Budán a pápa által kijelölt püspök székel.”<sup>6</sup> Erdély is külön tartományként szerepel: „Erdélyország. Ez az ország egy hercegségből, vagyis bejlikből áll, ennek a vezetője is a német császár. Egy tartomány nagyságú, tizenkét városa van. Ezek közül Szeben és Brassó és Gyulafehérvár az ország főbb központjai.”<sup>7</sup>

A kolligátum mind az öt tételének tartalma tehát mindenképpen fontos forrás lehet a kutatóknak, teljes transzkripciója-fordítása után pontosabb adatokat lehetne találni benne a fordító kilétét illetően. Ha nem is mind az öt tétel, de a kötet magyar vonatkozású részeinek lefordítása terveim között szerepel. Amennyiben beigazolódik, hogy Ibrahim Mütefferikához köthető valamelyik fordítás, így gazdagodna a magyar származású nyomdász tudományos tevékenységéről alkotott képünk.

A könyvtár állományának ezen részén kívül főként vallásos, irodalmi és nyelvészeti munkák teszik ki a gyűjtemény nagy részét. Magyar szempontból érdeklődésre tarthat számot néhány történeti mű, udvari krónika:

Râşid Ef. 620. *Selim-nâme* (el-Üskûbî. İshak b. İbrahim) 1-7 C.ülâ 1034 H. (I. Szelim szultán uralkodásának éveit, tetteit, életét leíró krónika)

Râşid Ef. 883 *Ravzatü'l-ibrâr* (Karaçelebi-zâde Abdülaziz b. Hisamuddin Huseyn) Bağdad 1088 H. (Ibrahim szultán megrendelésére írt iszám és oszmán történeti krónika 1052/1642-ig)

Râşid Ef. 914 *Süleyman-nâme* (Karaçelebi-zâde Abdülaziz b. Hüseyin) 1185 H. (Nagy Szulejmán uralkodása)

Râşid Ef. 923 *Tarih-i Muhtasar* (Tevkiî, Muhammed Efendi) 1059 H. (iszlám és oszmán történet)

Râşid Ef. 930/5. *Vâgia-Nâme* (Veysî, b. mehmed Alaşehir'li) (Veysî hires Hab-nâme-ja, mely a korszak (16-17. sz.) társadalmi, politikai bizonytalanságaira kínál megoldásokat, javaslatokat)

Râşid Ef. 983 *Süleyman-nâme* [sz.n.] [é.n.] (Az ismeretlen szerző által írt előszó szerint a történeti munka 1590-ig beszél el Nagy Szulejmán korát, ezután Kâtib Çelebi “Târihi Fezleke” című munkáját másolta le, mivel ő “nem kapott engedélyt a folytatásra.”)

Râşid Ef. 1273/7 *Târih-i Kamanîçe “Fetihnâme-i Kamanîçe”* (Nâbî Yusuf Efendi Ruhâvî) f.é.n.] (Kamenyec-Podolszkij 1672-es ostromáról szóló történeti munka)

A könyvtárban található kéziratok szisztematikus feltárását a könyvtári dolgozók végzik, a gyűjteményről csak a régi kéziratok kötészetével, díszítőművészetével kapcsolatban jelent meg kiadásban is kutatás.

---

<sup>6</sup> „Memleket Hungarya ki Macaristan'da bu dahi krallık i'tibar olub Nemçe casarı bunı dahi kralıdır. Bu memleket tokuz eyâlet qismet olunub yüzdört bâde (tane?) şehri vardır. Kâ'da memleketi Bozon ve Komaran şehirleridir. Budin'de papa tarafından buskubus oturur.” (Râşid Ef. 1220/5. 120.)

<sup>7</sup> „Memleket Erdel. Bu memleket bir naçpan ? yani beglik i'tibar olunub Nemçe çasar bunı dahi begidir. Bir eyâlet yer olub on eki şehri vardır. Anlardan Seben ve Braşo ve Erdelbelgradi kâ'da memleket i'tibar olunur. (Râşid Ef. 1220/5. 120.)

### 2.3. A kutatás másodlagos helyszíne (Damad İbrahim Paşa Könyvtár, Nevşehir)

Kiutazásom előtt e-mailen és telefonon keresztül is próbáltam elérni a könyvtárat, sikertelenül. Október végén, személyes megkeresésemkor derült ki, hogy a könyvtár felújítás miatt 2018. nyarán három évre bezárt a 300 éves dzsámival együtt, amelyhez tartozik. A közelben található polgármesteri hivatal munkatársai nagyon segítőkészek voltak, de nem tudtak segíteni azzal kapcsolatban, hogy kit kereshetnék a könyvtár katalógusával kapcsolatban. Rendelkezésemre bocsátottak néhány városi kulturális kiadványt, melyben a könyvtárról és annak alapításáról is részletesen szó esik. Közben felvettem a kapcsolatot az ankarai Nemzeti Könyvtár (Millî Kütüphanesi) Kéziratok és Ritka Művek Gyűjteménye munkatársával, aki segítségemre volt abban, hogy hogyan lehet hozzáférni a Damad İbrahim Pasától származó, Nevşehirből évekkel ezelőtt elszállított és az ő gyűjteményük részét képező könyvek katalógusához. A katalógust rendelkezésemre bocsátották: 698 mű szerepel benne. E gyűjtemény digitalizált változatának egy részéhez interneten keresztül is hozzá lehet férni, ami a későbbi feldolgozásban mindenképpen könnyebbé teszi a munkát. A Râşid Efendi könyvtárban talált hungarikák teljes feldolgozása után (transzkripció, fordítás) a Damad İbrahim Paşa gyűjtemény katalógusának, majd digitalizált példányainak áttekintésével fogom folytatni a munkát.

### 2.4. Bibliográfiai gyűjtés

Az isztambuli İSAM könyvtárában és más helyszíneken sikerült az utóbbi években Törökországban İbrahim Müteferrikával kapcsolatban megjelent cikkeket, monográfiákat összegyűjtenem, egy részüket beszerezni. Számottevő az a forrásközlő kiadvány, melyet a az első oszmán papírüzem alapításával kapcsolatban elvégzett kutatások eredményeiről írt Ahmed Nezihi Galitekin.<sup>8</sup> A források alapján részletesen nyomon követhetővé válik Müteferrikának a yalova-i papírüzemmel való kapcsolata, így az is, hogy milyen kapcsolatokon keresztül hogyan próbált papíróntó mestereket hozatni Lengyelországból, hogyan szállásolta el saját házában a zsidó mestereket. 1745-46-ban többször üzembiztosként (*kâğıthane emini*) szerepel a dokumentumokban.

---

<sup>8</sup> *İbrahim Müteferrika eserlerinden Yalova Kâğıthanesi*. 2013. İstanbul

Erhan Afyoncu történésszel személyesen találkoztam Kayseri-ben a Könyvnapokon, felhívta figyelmemet 2016-ban megjelent cikkére<sup>9</sup>, amelyben egy új forrást közöl Ibrahim Müteferrikával kapcsolatban: Lengyelországban követként tett kiküldetéséről saját maga által írt „útinaplóját” (*sefaretname*). Jelenleg csak egyetlen példányáról tudunk az isztambuli Süleymaniye Könyvtárban<sup>10</sup>. Az 1736. végén tett utazásának célja személyesen egy levél átadása Jozef Potoczki lengyel hercegnek. Ibrahim Müteferrikán keresztül a Portának küldött leveleivel II. Rákóczi Ferenc is többször informálta a Portát a lengyelországi fejleményekről, egy ilyen Rákóczi által írt levél transzkripciója és eredetijének fotója is szerepel a cikkben. Müteferrika útinaplójában amellet, hogy részletesen beszámol kiküldetésének megvalósulásáról, érdekes észrevételeket, leírásokat közöl a látottakról, az európai szokásokról. A *sefaretname* lefordítását elkezdtem, elkészülte után a magyar kutatók számára fontos és Müteferrikával kapcsolatos új információk publikálása terveim között szerepel. (A cikk PDF formátumban a mellékletben található.)

### 3. Az ösztöndíjjal kapcsolatos gyakorlati észrevételek

Az ösztöndíj időtartama elegendő volt a kutatás elvégzéséhez, az arab betűs szövegek tanulmányozása miatt valóban lassan haladt a munka. A szállást szerencsés módon diplomáciai segítséggel könnyedén sikerült megszervezni. A dologi költséghez a számlák beszerzése sok plusz ráfordított időt, energiát igényelt, Törökországban szeretik megkerülni a hivatalos utat a kereskedők, így több helyen kisebb könyörgés árán sikerült csak névre szóló számlát szerezni.

A törökországi oszmán-kori kéziratos könyvgyűjteményekben, levéltárakban körülményes szokott lenni a kutatáshoz való engedély megszerzése, kiadása. Ezt megelőzendő már jó előre e-mailben felvettem a kapcsolatot a Kayseriben található könyvtárral, ahonnan gyorsan megkaptam az engedélyt. A helyszínen később valóban kiderült, hogy e védett gyűjteményhez nem könnyen engednek hozzáférést külföldieknek, én a nagykövet, Osman Şahbaz közbenjárásának köszönhettem, hogy gördülékenyen tudtam dolgozni. A könyvtárban összesen egy számítógép áll rendelkezésre a látogatóknak, amelyen digitalizálva lehet tanulmányozni a műveket. Valóban a könyvtárigazgató és munkatársai bizalmának köszönhető, hogy szabadon engedték használni a digitális állományt, ugyanis

---

<sup>9</sup> Afyoncu, Erhan. Ibrahim Müteferrika'nın Lehistan elçiliği ve bilinmeyen sefaretnâmesi. *Osmanlı Araştırmaları* XLVIII (2016) 105-142

<sup>10</sup> *Mecmua*, Süleymaniyye Kütüphanesi, Esad Efendi Kısmı, nr. 3375, vr. 148b-155b

bárki megtehetné, hogy titokban elmentse magának bármelyik művet, ezzel kikerülve a külföldiek számára előírt díjfizetési kötelezettséget. A dolgozók megengedték, hogy végig szabadon tanulmányozzam és válasszam ki a szükséges dokumentumokat, és csak a kutatás végén történt meg a kért művek CD-re írása és a fizetés, számlaadás.

A könyvtár egy 1796-ban épített oszmán stílusú kupolás, vastag kőépületben található, berendezése, a könyves vitrinek és asztalok nagy része ma is ugyanaz, mint 200 éve. A könyvtárnak nincs jól felfűthető helysége. Ezért a látogatóknak javasolt áprilistól októberig a könyvtári kutatásokat végezni, mivel a könyvtárosok elmondása és saját tapasztalatom szerint is a hideg hónapokban nehezen lehet meglenni órákon keresztül a könyvtárban.

Nagyon óvatosan kell bánni a török kutatók, könyvtárosok korábban megállapított adataival, sokszor futhatunk bele hibákba, így ezeket az adatokat nem szabad tényként kezelni. Európai vonatkozású téma esetén bár kiválóan olvassák az oszmánli (arab betűs) szövegeket, az európai művelődéstörténet ismerete híján nagyon sok elírást, hibát találhatunk, ahogy találtam én is. Mindemellett ők is nagyon tartózkodóak az európai kutatókkal. Szerencsés lenne a kétféle tudást összeadva közösen dolgozni egy-egy ilyen témán.

#### **4. A kutatásban segítséget nyújtó személyek neve, elérhetősége**

|                  |                                                                                                                                                                                                                     |
|------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Osman Şahbaz     | Kayseri város tiszteletbeli magyar nagykövete<br><a href="mailto:tempounokft@hotmail.com">tempounokft@hotmail.com</a><br>Tel: +90 532 614 99 88                                                                     |
| Fodor Gábor      | igazgató, Isztambuli Magyar Intézet<br>Kağıthane Polat Ofis, İmrahor Cad. No: 23, B Blok,<br>Kağıthane, İstanbul 34400, Tel: +90 212 243 8288<br><a href="mailto:gfodor@mfa.gov.hu">gfodor@mfa.gov.hu</a>           |
| Muhammed Hızarcı | igazgató, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi<br>Cami-i Kebir Mahallesi, Cami-i Kebir Avlusu No:8<br>Melikgazi/KAYSERİ, Tel: +90 352 222 88 39<br><a href="mailto:rasitefendi@yek.gov.tr">rasitefendi@yek.gov.tr</a>   |
| Hakan Akyüz      | könyvtáros, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi<br>Cami-i Kebir Mahallesi, Cami-i Kebir Avlusu No:8<br>Melikgazi/KAYSERİ, Tel: +90 352 222 88 39<br><a href="mailto:rasitefendi@yek.gov.tr">rasitefendi@yek.gov.tr</a> |

Aytekin Vural

igazgató, Yalova İbrahim Müteferrika Kağıt Müzesi  
Bahçelievler Mahallesi, Şehit Ömer Faydalı Bulv.  
No:203, 77200 Yalova Merkez/Yalova, Törökország  
[kemanci97@hotmail.com](mailto:kemanci97@hotmail.com)

Prof. Dr. Erhan Afyoncu

tanszékvezető, történész szak, Marmara Egyetem  
Marmara Üniveristesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Tarih  
Bölümü, Eğitim Mahallesi, Fahrettin Kerim Gökay Cd.  
34722 Kadıköy/İSTANBUL

Evrin Uluşan Öztürkmen

tudományos segédmunkatárs, Marmara Egyetem,  
İştambul  
Marmara Üniversitesi - Fen - Edebiyat Fakültesi / Türk  
Dili ve Edebiyatı Bölümü / A/107, Eğitim Mahallesi,  
Fahrettin Kerim Gökay Cd. 34722 Kadıköy/İSTANBUL  
[evrim.ulusan@marmara.edu.tr](mailto:evrim.ulusan@marmara.edu.tr)

Dr. Zehra Hamarat

tanársegéd, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi  
Türk halk Edebiyatı Bölümü  
[hamarat.zehra@hotmail.com](mailto:hamarat.zehra@hotmail.com)